

SEA Papers, nr 3

Gnosticisimen och den gnostiske Jesus

Douglas Groothuis

Några av de mest återkommande och populära teorierna om Jesus, bland till exempel New Age-anhängare, inspireras till stor del av Nag Hammadi-texterna och andra gnostiska texter. Budskapet är bland annat att Jesu framträdanden efter uppståndelsen är av ett helt annat slag än i de bibliska historierna. Jesus visade sig genom andliga visioner snarare än fysiska omständigheter. Författaren Douglas Groothuis, som var en av de första evangelikala akademikerna att analysera New Age-rörelsen, jämför i denna artikel Bibelns och gnostikernas Jesus.

Populära åsikter kommer ofta från obskyra källor. Många föreställningar om Jesus, som just nu är aktuella och anses trovärdiga i New Age-kretsar, har sina rötter i andliga proteströrelser som fram tills helt nyligen bara var en angelägenhet för specialister eller ockultister. Denna antika rörelse – gnosticisimen – bidrar med mycket färg och form till New Age-porträttet av Jesus som den upplyste upplysaren: någon sorts kosmisk katalysator som får andra att vakna upp.

Många begrepp som är huvudsakligen gnostiska fick stor uppmärksamhet genom den nyligen bortgångne Joseph Campbell och hans skarpsinniga personlighet, i den bästsäljande boken *Myternas makt* och TV-serien med samma namn. När Campbell till exempel diskuterade uppfattningen att "Gud fanns i Kristus", påstod han att "den grundläggande gnostiska och buddhistiska tanken är att detta i lika hög grad gäller också för dig och mig". Jesus är ett upplyst exempel som "insåg att han och det han kallade Fadern var ett, och han levde i denna kunskap om kristusskapet i sig själv". Enligt Campbell kan vi alla på samma

sätt leva i upplevelsen av Kristus i oss.¹

Gnosticism har kommit att betyda i stort sett vad som helst. Att kalla någon för gnostiker kan få den personen att antingen rodna förläget, stråla av glädje eller koka av ilska. Oavsett om gnosticism används som benämning för kätteri eller andligt snobberi, eller som komplimang för andlig kunskap och mystik, innebär ordet fortfarande rejäla diskussioner.

Så är fallet inte minst när gnosticisimen förs in i resonemanget om Jesus från Nasaret. Börjar man tala om "kristna gnostiker" är det vissa som utropar: "Aldrig! Det är en självmotsägelse. Irrlära är inte renlärighet." Andra menar bestämt: "Det är inte alls en motsägelse, det är renlärigheten som är irrläran. Gnostikerna manövrerades ut från den konventionella kristendomen av politiska skäl i slutet av 200-talet." Talar man sedan om den gnostiske Kristus eller de gnostiska evangelierna, så kommer en gammal antik debatt i teologiskt fokus.

Gnosticism som filosofi syftar på en mängd närbesläktade lärosatser som betonar att man för-

värvar ”gnosis”, eller inre kunskap. Den kunskap som eftersträvas är inte strikt intellektuell utan mystisk – inte bara en lösryckt kunskap om något, utan en kunskap man får genom umgänge eller deltagande. Detta gnosis är den inre och mystiska, esoteriska (svårtillgängliga) kunskapen om den ursprungliga verkligheten. Den tar fram den gnista av gudomlighet inom oss som tros vara dold av okunskap, konventioner och mer exoterisk (lättillgänglig) religiositet.

Den här kunskapen anses inte vara något som den breda massan besitter, utan bara gnostikerna, de ”vetande”, som är medvetna om dess fördelar. De ”många” renläriga (ortodoxa, som det också heter) fröjdas i de exoteriska religiösa fällorna, där man betonar dogmatisk **tro** och ett bestämt beteende. De ”få” gnostikerna däremot tränger genom ytan till den esoteriska andliga **kunskapen** om Gud. Gnostikerna hävdar att de renläriga tar fel och tror att skalet är kärnan. De renläriga hävdar att gnostikerna tvärtom missar den sanna kärnan, till förmån för en som inte finns utan är deras egen esoteriska uppfinning.

För att kunna avgöra den här gamla antika striden krävs det att vi undersöker gnosticismen och dess mångåriga dragningskraft, visar dess filosofiska grunder, bedömer dess historiska anspråk och skiljer den gnostiske Jesus från den person som bär upp Nya Testamentet.

Ordlista

eoner: Utflöden av väsen från den ovetbara, slutgiltiga metafysiska principen eller pleroma (se **pleroma**).

apostoliska trosregeln: Den nödvändiga undervisning från apostlarna som fungerade som auktoritativ standard för renläriga trossatser innan Nya Testamentet kanoniserades.

demiurgen: Enligt gnostikerna (i motsats till Platon och andra som gjorde en mer positiv bedömning) en underlägsen gudom, som på ett okunnigt och inkompetent sätt har format den nedgångna fysiska världen.

esoterism: Läran att andlig frigörelse står att

finna i en hemlig eller dold kunskap (ibland kallad gnosis) som inte finns i traditionell renlärlighet eller exoterism.

exoterism: En nedvärderande term som används av esoteriker för att beskriva den rent yttre eller populära uppfattningen om andlig sanning, som antas vara underlägsen det esoteriska väsendet.

gnosis: Det grekiska ordet för ”kunskap”, som används av gnostiker i betydelsen kunskap som förvärvats inte genom intellektuella upptäckter, utan genom personlig erfarenhet eller kunskap som för en in i esoteriska mysterier. Upplevelsen av gnosis avslöjar den gudomliga gnistan inom oss. I Nya Testamentet har ”gnosis” en helt annan innebörd, som utesluter esoterism och självförgudning.

pleroma: Det grekiska ordet för ”fullhet” som används av gnostikerna i betydelsen varandets högsta princip, där den okände och ovetbara Guden vistas. Används i Nya Testamentet för att hänvisa till ”fullheten i Kristus” (Kol 2:10) som är den **kända** uppenbarelsen av Gud som mänskliga.

MODERN GNOSTICISM

Gnosticismen upplever just nu något av en förnyelse, trots att den i kyrkans historia ses som en besegrad, kättersk kristen lära. Tidskriften *Gnosis*, som kallar sig ”en tidning för västerländska inre traditioner”, började komma ut 1985 i en upplaga på 2 500 ex. I september 1990 hade upplagan kommit upp i 11 000. *Gnosis* publicerar regelbundet artiklar om gnosticisism och på gnostiska teman, till exempel ”Valentinus: en gnostiker för alla årstider”.

”Den kunskap som eftersträvas är inte strikt intellektuell utan mystisk – inte bara en lösryckt kunskap om något, utan en kunskap man får genom umgänge eller deltagande.”

På en del håll har man skapat institutionella former för den här antika religionen. I Palo Alto i Kalifornien leder prästinnan och biskopen Rosamonde Miller samlingar i Ecclesia Gnostica Mysteriorum (de Gnostiska Mysteriernas Kyrka), en gång i veckan sedan elva år tillbaka. Kapellet har fyrtio till sextio besökare varje söndag och har med gnostiska textläsningar i sin gudstjänstordning. Miller säger att hon känner till tolv olika

”Men den riktiga utmaningen från gnosticismen är mer intellektuell än organisatorisk.”

”gnostiska kyrkor... har vuxit fram i allt större antal de senaste åren.”³ Han hänvisar till en etablerad tradition med ”kringvandrande biskopar” som förblir trogna mot den renläriga kristendomens symboliska och rituella form men samtidigt tolkar om dess väsentliga innehåll.⁴

I jämförelse med de historiska kristna samfundet är de här exotiskt klingande, esoteriska enkla förstås mycket små. Men den riktiga utmaningen från gnosticismen är mer intellektuell än organisatorisk. Gnosticismen i dess olika former har ofta tilltalat de utstötta intellektuella som längtar efter andliga upplevelser bortom gränserna för det ordinära.

Den schweiziske psykologen Carl Jung, som är en konstant inspirationskälla för New Age, gjorde mycket för att införa gnosticismen i den moderna världen. Han såg den nämligen som en sorts ursprunglig djupgående psykologi, en nyckel till psykologisk tolkning. Enligt Stephan Hoeller, författare till *The Gnostic Jung*, ”var Jung av den åsikten att kristendomen och den västerländska kulturen har lidit svårt genom att det gnostiska synsättet på religionen har förtryckts, och det var hans förhoppning att detta synsätt med tiden på nytt skulle införlivas i vår kultur och vår väster-

ländska andlighet”.⁵

I sin bok *Psykologiska typer* lyfte Jung upp ”gnosis intellektuella innehåll” som ”vida överlägset” den renläriga kyrkan. Han hävdade också att ”i ljuset av vår nuvarande mentala utveckling har [gnosticismen] inte minskat i värde utan snarare ökat avsevärt”.⁶

Ett stort antal esoteriska grupper har sina rötter i gnostisk jord. Madame Helena P. Blavatsky, som grundade teosofin 1875, såg gnostikerna som föregångare till moderna ockulta rörelser och prisade dem för att de bevarat en inre lärdom som gått förlorad för de renläriga. Teosofin och dess olika förgreningar – till exempel Rudolf Steiners antroposofi, Alice Baileys Arcaneskola, Guy och Edna Ballards Jag Är-rörelse och Elizabeth Clare Prophets Church Universal and Triumphant – öser alla ur samma källa, liksom många andra esoteriska grupper som till exempel Rosenkorsarna. Vad de har gemensamt är tonvikten på esoterisk lärdom, mänsklighetens dolda gudomlighet och kontakt med

icke-materiella högre väsen som kallas mästare eller adepten.

En dokumentär i fyra delar med titeln ”The Gnostics” kom ut i mitten av 1989 och visades i endagsavsnitt

över hela USA, med kommentarer av producenten. I denna ambitiösa serie kartlades gnosticisomens historia, genom dramatiseringar och intervjuer med världskända experter på gnosticism som till exempel Gilles Quispel, Hans Jonas och Elaine Pagels.

En New Age-inriktad tidning skrev i en recension: ”Serien tar oss med till Nag Hammadifyndet, där vi får lära oss mer om hur man kom att upptäcka de texter som kallas de gnostiska evangelierna, och som skrevs ungefär samtidigt

”Vad de har gemensamt är tonvikten på esoterisk lärdom, mänsklighetens dolda gudomlighet och kontakt med icke-materiella högre väsen som kallas mästare eller adepten.”

som Nya Testamentets evangelier men med avsikt utelämnades.”⁷ Recensionen syftar på ett av de mest sensationella och betydande arkeologiska fynden på 1900-talet, en upptäckt som av vissa anses omkullkasta den renläriga synen på Jesus och kristendomen för alltid.

GULD I KRUKAN

I december 1945 i Nag Hammadi, en stad i övre Egypten, hittade den arabiske bonden Muhammad Ali en röd lerkruka medan han höll på att gräva upp jord att gödsla grödor med. Han var först rädd att släppa ut en ondska eller *djinn*, men övervann rädslan vid tanken på att hitta guld inuti krukans. Det han hittade har för hundratals forskare varit ännu värdefullare än guld. Inuti krukans fanns tretton läderinbundna papyrusböcker (kodexar) från ungefär 350 e. Kr. Flera av texterna blev uppbrända eller utrivna och många års intriger följde, med illegal försäljning, våld, smuggling och akademisk tävlan. ”

Några av texterna publicerades först var för sig eller i små samlingar, men den fullständiga samlingen gjordes inte tillgänglig på engelska för allmänheten förrän 1977. Den gavs ut som *The Nag Hammadi Library*, Nag Hammadi-biblioteket, och kom på nytt i reviderad form 1988.

Den tidiga kyrkans teologer, som Justinus Martyren och Irenaeus, hade nämnt många av de här dokumenten i sina skrifter och kritiserat dem, men texterna i sig hade trots vara utdöda. Nu har många av dem kommit i dagen. Som Elaine Pagels uttrycker det i sin bästsäljare *De gnostiska*

evangelierna: ”För första gången är vi nu i stånd att skapa en bild av den äldsta kristna heresin och för första gången kan heretikerna själva få komma till tals.”⁸

Pagels bok, som belönades med priset National Book Critics Circle Award, har förmodligen gjort mer än någon annan för att få dagens amerikaner att tjasas av gnostikerna. Hon gjorde dem tillgängliga och rentav tilltalande. Hennes forskarexpertis och förmåga att anknyta en antik religion till nutida frågor utgjorde enligt många en övertygande kombination. Pagels centrala tes var enkel: gnosticismen borde anses som minst lika legitim som renlärig kristendom, eftersom ”heresin” (kätteriet) helt enkelt bara var en konkurrerande gren av den tidiga kristendomen.

Detta till trots kan man se att Nag Hammadi-texterna presenterar en Jesus som står i skarp kontrast till den som finns i evangelierna. Men innan vi jämför den gnostiska och den bibliska återgivningen av Jesus, behöver vi lite kort gå igenom begreppet gnosis.

”Gnosticismen lär att något är akut fel med universum, och beskriver sedan metoderna för att förklara och rätta till situationen.”

DET GNOSTISKA BUDSKAPET

Gnosticismen i allmänhet och Nag Hammadi-texterna i synnerhet visar upp en mängd olika övertygelser, men man kan grovt urskilja en central filosofisk kärna som gnosticismforskaren Kurt Rudolph kallar ”den centrala myten”.⁹ Gnosticismen lär att något är akut fel med universum, och beskriver sedan metoderna för att förklara och rätta till situationen.

Universum, som det är inrättat just nu, är inte gott och skapades inte heller av en alltigenom god Gud. Det var snarare en mindre gud, eller demiurg (som han ibland kallas), som utformade världen i okunskap. *Filippusevangeliet* säger att

”världen blev till genom ett misstag. För han som skapade det ville skapa det oförgängligt och odödligt. Han misslyckades med att uppfylla sin önskan.”¹⁰ Ursprunget till demiurgen eller den anstötliga skaparen förklaras på olika sätt, men slutsatsen blir att det förekom någon förkosmisk störning i den kedja av väsen som flödade ut från den ovetbare Gud Fadern. Det ledde till att en

”Följden blev ett materiellt kosmos som dröp av okunskap, smärta, förfall och död – ett hafsvverk, helt enkelt.”

lägre stående gudom ”avföll”: en som var allt annat än ofelbar. Följden blev ett materiellt kosmos som dröp av okunskap, smärta, förfall och död – ett hafsvverk, helt enkelt.

Icke desto mindre kräver denne gudom att bli dyrkad, och gör till och med anspråk på att vara den överlägsne, ende sanne Guden. Denne skapargud är inte den ultimata verkligheten, utan snarare en urartad version av det okända och ovetbara fullständiga väsendet (eller pleroma).

Men människorna – eller i alla fall en del av dem – är i ett sådant läge att de kanske kan överstiga de begränsningar som har ålagts dem, även om de har kosmos emot sig. Inlåst innanför människans materiella skal finns en gnista av denna den högsta andliga verkligheten, som (enligt en av de gnostiska teorierna) den oduglige skaparen råkade införliva i mänskligheten vid skapelsen – på samma sätt som en full juvelerare som råkar blanda in guldstof i metallskrot. Enkelt uttryckt är anden god och åtråvärd, medan materien är ond och avskyvärd.

Om gnistan får blåsas upp till en flamma, kan den befria människorna från materiens missbildade form och från dess trögtänkte upphovsman med alla hans krav. Det som har utvecklats **ur** fulländning kan i slutändan utvecklas **tillbaka till** fulländning genom en process där man upptäcker sig själv.

In i den här grundstrukturen kommer nu upp-

fattningen om Jesus som en försonare för dem som slagit sig till ro med det materiella. Han kommer som en som stigit ned från den andliga världen med ett budskap om självförsoning. I den gnostiska litteraturen, som är bredare än Nag Hammadi-texterna, finns det olika sätt att se på denna försonargestalt. Det finns närmare bestämt flera skilda gnostiska läror med olika slags kristologi. Trots detta visar sig en viss grundbild.

Kristus kommer från de högre nivåerna av mellanliggande väsen (som kallas eoner) – inte som ett offer för synd, utan som en uppenbarare, ett sändebud från de felfria omgivningarna. Han är inte det personliga ombudet för skaparguden som uppenbaras i Gamla Testamentet. (Denne metafysiskt slarvige gudom är den som från början försatte universum i en sådan förnämlig röra.) Istället har Jesus nedstigit från en mer upphöjd nivå som en katalysator för att tända den gnosis

som ligger vilande inom de okunniga. Han ger metafysisk hjälp till underpresterande gudaväsen (d.v.s. människor), snarare än att ge etisk återupprättelse till Guds felande skapelser

genom korsfästelsen och uppståndelsen.

”Jesus förmedlar gnosis för att väcka dem som är fångna i okunskap, kroppen är ett fängelse och endast anden är god, och frälsningen kommer genom att man upptäcker ’Guds rike’ inom sig själv.”

NAG HAMMADI BAKOM SLÖJAN

Om vi tar en närmare titt på några av Nag Hammadi-texterna träffar vi på gnosticis i kristen förklädnad. Jesus förmedlar gnosis för att väcka dem som är fångna i okunskap, kroppen är ett fängelse och endast anden är god, och frälsningen kommer genom att man upptäcker ”Guds rike” inom sig själv.

En av de första Nag Hammadi-texterna som kom loss från Egypten och översattes till väst-

världens språk var *Thomasevangeliet*, som består av etthundrafjorton påstådda citat från Jesus. Forskarna tror inte att det faktiskt skrevs av aposteln Tomas, men det har ändå fått sin beskärda del av vetenskaplig uppmärksamhet. Jesuscitaten är försedda med mycket liten berättande bak-

”Thomas Jesus är en förmedlare av vishet, inte den korsfäste och uppståndne Herren.”

grund, de är inte ordnade efter tema och de framstår som aningen kryptiska, korta och uttrycksfulla. Även om **Thomas** inte uttrycker alla de aspekter som finns i ett fullfjädrat gnos-

tiskt system, passar en del av de här lärdomarna som tillskrivs Jesus in i det gnostiska mönstret. (Andra citat har nära paralleller eller är identiska med material i de synoptiska evangelierna.)

Texten inleds: ”Dessa är de fördolda ord, som den levande Jesus sade, och Didymos Judas Thomas skrev dem. Och han sade: ‘Den, som finner uttydningen av dessa ord, skall inte smaka döden.’”¹¹ Redan här hittar vi betoningen på den hemliga kunskapen (gnosis) som försonande.

JESUS OCH GNOSIS

Till skillnad från de kanoniska evangelierna berättas inget i *Thomasevangeliet* om Jesu korsfästelse och uppståndelse. Inte heller finns det någon referens till de händelserna i något av de etthundrafjorton citaten. Thomas Jesus är en förmedlare av vishet, inte den korsfäste och uppståndne Herren.

Jesus talar om riket: ”Riket är i ert inre och är i ert yttre. När ni känner er själva, då skall man känna er, och ni skall veta, att ni är den levande Faderns barn. Men om ni inte kommer att känna er själva, då är ni i fattigdom, och ni är fattigdomen.”¹²

Andra gnostiska dokument är inriktade på samma tema. I *Thomas Athletens bok* talar Jesus ”hemliga ord” om självkänedom: ”För den som

inte har lärt känna sig själv har inte lärt känna någonting, men den som har lärt känna sig själv har samtidigt redan uppnått kunskap om djupet av allting.”¹³

Pagels noterar att många inom den gnostiska rörelsen ”hade vissa likheter med nutida metoder för att utforska jaget med hjälp av psykoterapi”.¹⁴ Där finns bland annat det faktum att många människor är omedvetna om sina egna jag, och även att ”psyket bär inom sig själv möjligheten till frälsning eller undergång”.¹⁵

Gilles Quispel påpekar att för Valentinus, en gnostisk lärare på 100-talet, är Kristus ”parakleten från det okända, som avslöjar... upptäckten av jaget – den gudomliga gnistan inom dig”.¹⁶

För en gnostiker är människans huvudsakliga problem okunskapen, som ibland kallas ”sömn”, ”förgiftning” eller ”blindhet”.

Men Jesus förlöser människan från sådan okunskap. Stephan Hoeller säger att i Va-

”Snarare är Jesus en frälsare på det sättet att han är en ”andlig skapare av helhet”, som botar oss från vår okunskaps sjukdom.”

lentinus begreppsvärld ”finns det inget som helst behov av skuld eller omvändelse från så kallad synd, lika lite som det behövs någon blind tro på ställföreträdande frälsning genom Jesu död”.¹⁷ Snarare är Jesus en frälsare på det sättet att han är en ”andlig skapare av helhet”, som botar oss från vår okunskaps sjukdom.¹⁸

Gnosticisismen om korsfästelsen och uppståndelsen

De gnostiska texter som tar upp Jesu korsfästelse och uppståndelse uppvisar ett stort antal synsätt, men där finns ändå vissa uppenbara gemensamma teman.

Jakob tröstas av Jesus i *Första Jakobsapoka-*

lypsen: ”Jag har aldrig lidit någonting eller varit bedrövad. Och detta folk har inte gjort mig någon skada.”¹⁹

I *Den store Seths andra traktat* säger Jesus: ”Jag dog inte i verkligheten, utan i min yttre uppenbarelse.” De som lever ”i villfarelse och blindhet... såg mig, de straffade mig. Det var en annan, deras fader, som drack galla och surt vin, det var inte jag. De slog mig med vassröret, men det var en annan, Simon, som bar korset på sina axlar. Jag glädde mig i höjden över allting... Och jag skrattade åt deras okunskap.”²⁰

John Dart har lagt märke till att de gnostiska berättelserna om Jesus som hånar sina bödlar är

”John Dart har lagt märke till att de gnostiska berättelserna om Jesus som hånar sina bödlar är raka motsatsen till historierna i Matteus, Markus och Lukas”

raka motsatsen till historierna i Matteus, Markus och Lukas, där soldaterna och överstepräster (Mark 15:20) hånar Jesus.²¹ I de bibliska evangelierna hånar och förlöjligar inte Jesus sina förföljare – tvärtom ber han sin Fader, **medan**

han lider på korset, att förlåta dem som spikade fast honom där.

I Valentinus och hans efterföljares undervisning återberättas Jesu död på ett rörande sätt, men samtidigt utan Nya Testamentets innebörd. Även om *Sanningens evangelium* säger att ”hans död är livet för många”, ser texten detta livgivande som att den döden skänker gnosis, inte att den tar bort synd.²² Pagels säger att istället för att se Kristi död som ett offer som gottgör synd och skuld, ser *Sanningens evangelium* ”korsfästelsen som det tillfälle då det gudomliga jaget inuti honom blir upptäckt”,²³

Uppståndelsen bejakas entusiastiskt i *Avhandlingen om uppståndelsen*: ”Tro inte att uppståndelsen är en illusion. Den är ingen illusion utan

en sanning! Det är faktiskt mer passande att säga att världen är en illusion än att uppståndelsen är det.”²⁴ Trots detta är Jesu framträdanden efter uppståndelsen av ett annat än slag än i de bibliska historierna. Jesus visar sig genom **andliga** visioner snarare än **fysiska** omständigheter.

För gnostikerna är den uppståndne Jesus den andlige Uppenbararen, som delger hemlig vishet till de få utvalda. Tonen och innehållet i Lukas skildring av Jesu framträdanden efter uppståndelsen ligger långt från de gnostiska beskrivningarna: ”Han framträdde för dem

efter att ha lidit döden och gav dem många bevis på att han levde, då han under fyrtio dagar visade sig för dem och talade om Guds rike.” (Apg 1:3)

”Han ses som en försonare i båda fallen, men hans natur som försonare och hans sätt att försona går isär på viktiga punkter.”

Det borde vid det här laget vara uppenbart att den bibliske Jesus inte har mycket gemensamt med den gnostiske. Han ses som en försonare i båda fallen, men hans natur som försonare och hans sätt att försona går isär på viktiga punkter. Vi ska nu undersöka några av de punkterna.

VAR DET VERKLIGEN SÅ ATT KRISTUS LED OCH DOG?

Precis som i mycket av den moderna New Age-undervisningen fanns det bland gnostikerna en tendens att skilja Jesus från Kristus/Messias. För Valentinus steg Kristus ned till Jesus vid hans dop och gav sig av igen innan han dog på korset. Den tidige kristne teologen Irenaeus skrev avhandlingen *Mot villolärorna*, där huvudtemat till stor del var att bekräfta att Jesus var, är och alltid kommer att vara Kristus. Irenaeus säger: ”Evangeliet... kände inte till någon annan människoson än honom som var av Maria och som också fick lida, och ingen Kristus som flydde bort från Jesus före lidandet. Evangeliet kände till att

han som föddes var Jesus Kristus Guds son och att han led och uppstod igen.”²⁵

Irenaeus fortsätter med att citera Johannes försäkran att ”Jesus är Messias”, jämfört med uppfattningen att Jesus och Messias ”formades av två olika substanser”, som gnostikerna lärde ut.(Joh 20:31).²⁶

I sin diskussion av idén att Kristus inte led på korset för någons synd, hävdar Irenaeus att Kristus aldrig skulle

”Enligt Irenaeus sätt att se fanns det ingen gudomlig gnista att liva upp i människans hjärta; självkänedom var inte samma sak som kunskap om Gud.”

ha uppmanat sina lärjungar att ta sitt kors om han faktiskt inte tänkte lida på det själv utan fly undan från det.²⁷

För Irenaeus (en lärjunge till Polykarpos, som i sin tur var lärjunge till aposteln Johannes) var Jesu

Kristi lidande avgörande. Det var outhärligt för den apostoliska ”trosregeln” att Jesus Kristus led på korset för att ge frälsning till sitt folk. Enligt Irenaeus sätt att se fanns det ingen gudomlig gnista att liva upp i människans hjärta; självkänedom var inte samma sak som kunskap om Gud. Istället var människorna fast i synden och behövde en radikal räddningsåtgärd. Eftersom ”det inte var möjligt för människan... som hade fördärvats genom olydnad att förändra sig själv”, kom Sonen med frälsning genom att ”stiga ner från Fadern, att bli till kött, böja sig lågt, ända ner till döden, och fullborda den plan som ordnats för vår frälsning”.²⁸

Detta stämmer överens med Polykarpos ord: ”Låt oss sedan hela tiden hålla fast vid vårt hopp och vid löftet om vår rättfärdighet i Jesus Kristus, som bar våra synder i sin egen kropp upp på träpålen’ [1 Pet 2:24]; han ’begick inte någon synd, och svek fanns inte i hans mun’ [1 Pet 2:22], utan han uthärdade allting för oss, för att vi skulle leva

i honom.”²⁹

Polykarpos mentor, aposteln Johannes, sade: ”Genom att Jesus gav sitt liv för oss har vi lärt känna kärleken” (1 Joh 3:16) och ”Detta är kärleken: inte att vi har älskat Gud utan att han har älskat oss och sänt sin son som försoningsoffer för våra synder” (1 Joh 4:10).

Den gnostiske Jesus är framför allt en förmedlare av kosmisk vishet, som resonerar över svårbegripliga ämnen som andens fall in i materia. Jesus Kristus lärde förvisso ut teologi, men han behandlade frågan om smärta och lidande på ett helt annat sätt. Han led för oss, istället för att fly från korset eller föreläsa om kroppens fåfänglighet.

FRÅGAN OM UPPSTÅNDELSEN

För gnostikerna är orsaken till mänsklighetens nedärvda problem att den okunnige skaparen har missbrukat sin makt, så att själar därmed har blivit fångna i materien.

”För gnosticismen är världen ond, men själen är god, när den väl är befriad från sitt fängelse. För kristendomen skapades världen god [...]”

Den gnostiske Jesus upplyser oss om detta och hjälper oss att återuppliva

den gudomliga inre gnistan. I biblisk undervisning är problemet etiskt; människorna har syndat mot en god skapare och är skyldiga inför universums tron.

För gnosticismen är världen ond, men själen är god, när den väl är befriad från sitt fängelse. För kristendomen skapades världen god (1 Mos 1) men människorna har fallit från oskuld och renhet på grund av olydnad (1 Mos 3, Rom 3). Men evangeliets budskap är att den som med rätta kan anklaga sina skapelser som skyldiga och värda att straffas har behagat att besöka dem i form av sin egen son – inte som en chef som ska skriva skaderapport, utan för att rätta till situationen genom korset och uppståndelsen.

När vi ser dessa skillnader borde innebörden av Jesu bokstavliga och fysiska uppståndelse vara uppenbar. För gnostikern, som avskyr materien och söker frigörelse från dess hårda grepp, skulle det vara en antiklimax och rentav absurt om Jesus uppstod fysiskt. En materiell uppståndelse skulle vara kontraproduktiv och bara upprepa det ur-

”Om Jesus vid vissa sprungliga problemen tillfällena rekommenderar fasta och fysisk självförnekelse, är det inte för att materien är ovärdig att uppmärksammas eller ett oöverstigligt hinder för andlig tillväxt[...]”

der föder dem.” (Matt 6:26) Och ”säljs inte två sparvar för en kopparslant? Men ingen av dem faller till marken utan att er fader vet om det” (Matt 10:29). Det finns många fler exempel på att den materiella världen förutsätts vara god och tas om hand av en välvillig skapare. Det utsluter den gnostiska dualismen.

Om Jesus vid vissa tillfällen rekommenderar fasta och fysisk självförnekelse, är det inte för att materien är ovärdig att uppmärksammas eller ett oöverstigligt hinder för andlig tillväxt, utan för att moralen och den andliga föresatsen kan stärkas när man då och då avstår något (Matt 6:16-18, 9:14-15). Jesus **fastar** i öknen och **festar** med sina lärjungar. Den skapade världen är god, men människans hjärta är fördärvat och benäget att själviskt missbruka en god skapelse. Därför är det ibland klokt att förneka och vara **utan** det som är gott, för att kunna inspektera och undertrycka det som är ont **inom** oss.

Om Jesus är den Messias som kommer för att

återupprätta Guds skapelse, måste han komma som en av dess egna, en verklig människa. Även om de gnostiska lärorna är lite olika på det här området, tenderar de att ha inslag av doketism – läran att Kristi nedstigande var andligt och inte materiellt, trots att det **såg ut** att vara materiellt. Det har till och med hävdats att Jesus inte lämnade några fotspår efter sig när han gick i sanden.

Ur ett bibliskt perspektiv är det inte materialiteten som är problemet, utan disharmoni med skaparen. Både Adam och Eva var materiella och i harmoni med sin gode skapare innan de föll för ormens frestelse. Men om Jesus enligt det bibliska resonemanget ska kunna besegra synden och döden för mänsklighetens räknning, måste han uppstå från döden i en fysisk kropp, om än en omvandlad sådan. En rent andlig uppenbarelse skulle innebära att han frånsade sig det materiella ansvaret. Som

Norman Geisler har påpekat: ”Människor syndar och dör i materiella kroppar och de måste försonas i samma fysiska

kroppar. All

annan sorts förlossning skulle vara att erkänna att man förlorat... Om försoningen inte återställde Guds fysiska skapelse, inklusive våra materiella kroppar, skulle Guds ursprungliga syfte med att skapa en materiell värld bli otillfredsställt.”³⁰

Av den anledningen predikade aposteln Petrus vid pingsten att Jesus från Nasaret var ”en man vars uppdrag Gud bekräftade inför er genom att låta honom utföra kraftgärningar och under och tecken” (Apg 2:22) och att han blev dödad genom att spikas fast på korset men att ”Gud löste honom ur dödens vanda och lät honom uppstå, eftersom det inte var möjligt att döden skulle få behålla honom i sitt grepp” (v. 24). Petrus citerar sedan Ps 16:10, där det står att Gud inte låter sin ”helige möta förgängelsen” (v. 27). (Svensk anm:

”Det har till och med hävdats att Jesus inte lämnade några fotspår efter sig när han gick i sanden.”

i Bibel 2000:s översättning av Ps 16:10 står det istället ”trogne se graven”). Petrus säger om David, författaren till psalmen: ”Därför var det Messias uppståndelse han förutsade med orden: *Han lämnades inte i dödsriket, och hans kropp mötte inte förgängelsen.* Denne, nämligen Jesus, har Gud låtit uppstå” (v. 31–32).

”För gnostikerna är Gamla Testamentets Gud något av en kosmisk pajas, varken ursprunglig eller god.”

(och de troendes) som en ”andlig kropp”, innebär det inte icke-fysiskt eller överjordiskt, utan det syftar på en kropp som är fullständigt fri från följderna av synden och syndafallet. Det är en andligt styrd kropp som är orörd av alla onskans entropier. Eftersom Jesus uppstod kroppsligen, kan de som känner honom som herre förvänta sig egna uppståndna kroppar.

JESUS, JUDENDOMEN OCH GNOSIS

Den gnostiske Jesus skiljer sig också från evangeliernas Jesus i sitt förhållande till judendomen. För gnostikerna är Gamla Testamentets Gud något av en kosmisk pajas, varken ursprunglig eller god. Många gnostiska dokument vänder faktiskt på innebörden i Gamla Testamentets historier för att förlöjliga honom. Exempelvis är ormen och Eva hjältemodiga figurer som gör motstånd mot den tröga gudomen i *Arkonernas väsen* och *Om världens uppkomst*.³¹

I *Johannesapokryfen* säger Jesus att han uppmuntrade Adam och Eva att äta av frukten från kunskapens träd på gott och ont³², något som ju står i skarp kontrast till innebörden av Första Mosebokens beskrivning, där just den handlingen ses som själva syndens kärna (1 Mos 3). Samma anti-

judiska inslag finns hos Jesus i *Thomasevangeliet*, där lärjungarna säger till Jesus: ”Tjugofyra profeter talade i Israel, och alla talade de i dig.” På vilket Jesus svarar: ”Ni har lämnat den Levande, som är inför er, och har talat om de döda.”³³ Jesus avfärdar alltså alla profeterna som kort och gott ”döda”. För gnostikerna måste skaparen vara åtskild från försonaren.

Den Jesus som återfinns i Nya Testamentet citerar profeterna, säger sig ha uppfyllt deras profetior och argumenterar hela tiden utifrån Gamla Testamentets uppenbarelse, även om han utstrålar en auktoritet som är jämbördig med den. Jesus säger: ”Tro inte att jag har kommit för att upphäva lagen eller profeterna. Jag har inte kommit för att upphäva utan för att uppfylla.” (Matt 5:17) Han rättar saddukeerna, som har missförstått livet efter detta, genom att säga: Är det inte därför att

ni varken kan skriften eller vet något om Guds makt som ni misstar er?” (Mark 12:24) Inför andra kritiker hänvisar han åter igen till Gamla Testamentet: ”Ni forskar i skrifterna därför att ni tror att de kan ge er evigt liv. Just dessa vittnar om mig” (Joh 5:39).

När Jesus visade sig efter sin död och begravning för de två lärjungarna på vägen till Emmaus, kommenterade han att de var ”tröga till att tro på det som profeterna har sagt”. Han frågade: ”Skulle inte Messias lida detta och gå in i sin härlighet?” Lukas talar sedan om att ”med början hos Mose och alla profeterna förklarade han för dem vad som står om honom överallt i skrifterna” (Luk 24:25–27).

”När Jesus visade sig efter sin död och begravning för de två lärjungarna på vägen till Emmaus, kommenterade han att de var ’tröga till att tro på det som profeterna har sagt’.”

För både Jesus och Gamla Testamentet är den upphöjde skaparen fader till allt levande. De är en och samma.

GUD: GÅR DET ATT KÄNNA HONOM ELLER INTE?

I många gnostiska avhandlingar talas det om att den ursprungliga verkligheten eller gudomen ligger bortom begreppsmässig fattningsförmåga. Alla försök att kontakta en sådan verklighet –

”Även om Jesus verkar antyda att han avslöjar det ousägliga, säger han om det ursprungliga att ’Han är obenämnbar... han är evigt obegriplig.’”

se, oförkunnelige Fadern.” Tre krafter sägs utstråla från honom: ”De är Fadern, Modern och Sonen, från den levande tystnaden.”³⁴ Texten talar om att ge ära åt ”den store osynlige Anden” som är ”den tysta tystnadens tystnad.”³⁵ I *Jesu Kristi vishet* ber Matteus Jesus ”Herre... lär oss sanningen”, på vilket Jesus svarar ”Han Som Är, är ousäglig.” Även om Jesus verkar antyda att han avslöjar det ousägliga, säger han om det ursprungliga att ”Han är obenämnbar... han är evigt obegriplig.”³⁶

På den punkten kan klyftan mellan Nya Testamentet och de gnostiska dokumenten inte vara djupare eller bredare. Även om den bibliske Jesus hade den pedagogiska taktkänslan att inte förkunna omdömeslöst ”Jag är Gud! Jag är Gud!”, så pekar själva grunddragen i hans tjänst på att han var Gud som människa. Han säger: ”Den som har sett mig har sett Fadern.” (Joh 14:9) I prologen

till Johannesevangeliet står det att ”i begynnelsen fanns Ordet” och att ”Ordet fanns hos Gud, och Ordet var Gud” (Joh 1:1). Johannes skrev inte ”i begynnelsen fanns den tysta tystnadens tystnad” eller ”det ousägliga”.

Inkarnationen, att Gud blev människa, innebär en påtaglig och begriplig uppenbarelse från Gud till mänskligheten. Skaparens sanning och liv förmedlas andligen genom det materiella. ”Ordet blev människa och bodde bland oss, och vi såg hans härlighet, en härlighet som den ende sonen får av sin fader, och han var fylld av nåd och sanning.” (Joh 1:14) Ordet som blev människa ”har förklarat honom [Fadern] för oss” (v. 18). I Johannes första brev får vi veta: ”Livet blev synligt, vi har sett det och vittnar om det, och vi förkunnar för er det eviga livet, som var hos Fadern och blev synligt för oss. Det vi har sett och hört förkunnar vi för er” (1 Joh 1:2–3).

Irenaeus blev medveten om hur gnostikerna åkallade det ousägliga. Han citerar en valentinsk gnostisk lärare som förklarade

”den primära tetraden” (fyrfaldig utstrålning från den ursprungliga verkligheten). ”Det finns en viss Proark som fanns före allting, som övergick all tanke, allt tal och alla begrepp”. Läraren kallade detta för ”Monotes” (enighet), och sade att tillsammans med den kraften finns en annan kraft som kallas Hentotes (enhet), som i sin tur tillsammans med Monotes gav upphov till ”ett intelligent, oavlat och odelat väsen, som på det begynnande språket benämns ’Monad’.” Unionen avrundas med ytterligare ett väsen som kallas Hen (ett).³⁷ På allt detta svarar Irenaeus satiriskt med

”Inkarnationen, att Gud blev människa, innebär en påtaglig och begriplig uppenbarelse från Gud till mänskligheten. Skaparens sanning och liv förmedlas andligen genom det materiella.”

ett eget förslag på tetrad, som också utgår från ”en viss proark”:

Men tillsammans med den finns en kraft som jag benämner Kalebassen, och tillsammans med denna Kalebass finns en ytterligare kraft som jag benämner Den Fullkomliga Tomheten. Kalebassen och Tomheten är ett, och har därför givit upphov till... en frukt, som är synlig överallt, ätbar och välsmakande, och som på fruktspråket kallas en Gurka. Tillsammans med denna Gurka finns

”Även om Jesus verkar antyda att han avslöjar det outsägliga, säger han om det ursprungliga att ’Han är obenämnbar... han är evigt obegriplig.’”

eller olämpligt – som något annat. Vi kan tillsammans med Irenaeus konstatera att ”krafterna Kalebassen, Den Fullkomliga Tomheten, Gurkan och Melonen ledde fram till Valentinus stora kvarblivna mängd av sinnesförvirrade meloner.”³⁹

Varje gång en gnostisk författare – antik eller nutida – på samma sätt hävdar att ett andligt väsen eller princip är fullständigt okänt och obenämnt, men ändå börjar ge det namn och tillskriva det egenskaper, borde vi återvända till Irenaeus. Om något är outsägligt är det med nödvändighet också omöjligt att tänka sig, berätta om eller närma sig.

ANTIK GNOSTICISM OCH MODERNT TANKESÄTT

Moderna gnostiker, nygnostiker eller gnostiska sympatisörer bör vara medvetna om vissa gnostiska inslag som alldeles avgjort kolliderar

med moderna ideal.

För det första: även om Pagels precis som Jung har beskrivit gnostikerna i ett positivt psykologiskt ljus, är den gnostiska livssynen lika **teologisk** och **kosmologisk** som den är **psykologisk**. Det gnostiska budskapet är likadant helt igenom, och psykologin ska inte på något konstlat sätt skiljas från den allmänna världsbilden. Med andra ord bör inte gnosticismen inskränkas till psykologi – som om vi visste bättre än Basilides eller Valentinus själva vad de **egentligen** menade.

I de gnostiska dokumenten presenteras inte läran som någon kryptopsykologi (med olika kosmiska krafter som motsvarar psykiska funktioner), utan som en religiös och teologisk förklaring av universums ursprung och funktion. De som konsekvent vill ta till sig gnostiska attityder och anspråk, och hänvisar till gnostiska texter för att få auktoritet och trovärdighet, borde tänka på vad som faktiskt står i dem.

För det andra är det så att det gnostiska förnekandet av materien som illusorisk,

ond eller i varje fall näst bäst, strider mot många New Age-åsikter om naturens värde och behovet av en ekologisk medvetenhet och etik. Att försöka hitta något som liknar ekologiska frågor i de gnostiska skrifterna är som att försöka skörda vete i Antarktis. Som gnosticismforskaren PHEME PERKINS uttrycker det, så är för gnostikern ”det mesta av det kosmos som vi känner till en omsorgsfullt konstruerad komplott för att hindra mänskligheten att återvända till sitt sanna gudomliga hem”.⁴⁰

För det tredje var den gnostiska inställningen

”Inkarnationen, att Gud blev människa, innebär en påtaglig och begriplig upprensning från Gud till mänskligheten. Skaparens sanning och liv förmedlas andligen genom det materiella.”

till kvinnor, i motsats till Pagels och andras uppfattning, inte någon tidig form av feminism. Gnostiska grupper tillät i och för sig ibland att kvinnor deltog i religiösa aktiviteter, och många av de utflödande väsendena sågs som feminina. Men även om den feministiska tidningen *Ms. Magazine* därför gav *De gnostiska evangelierna* en lysande recension⁴¹, sågs kvinnor som mycket sämre inom gnosticismen än vad många tror. Det avslutande citatet ur *Thomasevangeliet* klingar allt annat än feministiskt:

Simon Petrus sade till dem: ”Må Mariham gå bort från oss, ty kvinnor är inte värda livet.”

Jesus sade: ”Se, jag skall leda henne för att göra henne till man, för att hon också skall bli en levande ande, som liknar er män. Ty varje kvinna, som gör sig till man, skall gå in i himmelriket.”⁴²

Frågan om kvinnors roll i den gnostiska teologin och gemenskapen kan inte tas upp helt och hållet här, men man ska lägga märke till att Jesus i evangelierna aldrig talade om att göra kvinnan till man – helt klart därför att han inte uppfattade kvinnan som underlägsen mannen. Han gick emot samhällets seder och bruk när han drog till sig kvinnliga följeslagare och avslöjade för en utstött samarisk kvinna att han var Messias, något som förvånade hans egna lärjungar (Joh 4:1–39). Evangelierna uppger också att kvinnor var de första vittnena till Jesu uppståndelse (Matt 28:1–10) – och detta i ett samhälle där kvinnor inte ansågs som behöriga vittnen i rättsfall.

För det fjärde: även om tonvikten ligger på återfödelse, talar många gnostiska dokument om fördömsen av dem som är ohjälpligt icke-gnostiska⁴³, i synnerhet avfallingar från gnostiska grupper.⁴⁴ Man kanske kan reta sig på att Jesus i evangelierna varnar för ”evigt straff”, men det är lika lätt att reta sig på de gnostiska domedagsprofeterna.

När det gäller striden mellan gnostiker och renlärliga är bibelforskaren F. F. Bruce djärv nog att säga att ”den som studerar konflikten har inget skäl att låta bli att ge ett värderande omdöme: de

gnostiska lärorna förlorade för att de förtjänade att förlora.”⁴⁵

Gnostikerna har förlorat en gång, men förtjänar de att förlora igen? Vi ska söka svaret på detta i del två, där vi tittar närmare på de gnostiska texternas (Nag Hammadi-texternas) historiska trovärdighet jämfört med den hos Nya Testamentet.

Douglas Groothuis är filosofiprofessor vid Denver Seminary i Colorado, USA.

Svensk översättning: Carl-Henrik Hammarlund.

Denna artikel publicerades ursprungligen i *Christian Research Journal*, hösten 1990. Den uppföljande artikeln följer i nästa SEA Paper.

SEA Papers är Svenska Evangeliska Alliansens (SEA) månatliga artikelserie inom evangelikal teologi och etik. SEA är ett nätverk av kristna tvärs över samfundsgränserna. Vår vision är:

- att bygga ett nationellt nätverk av evangelikala kristna i Sverige, som tillsammans och i sina olika sammanhang utvecklar och bidrar med evangelikal teologi och tillämpar den i församlingsarbetet, i den teologiska debatten och i samhällsdebatten
- att vara en konstruktiv kraft som i öppenhet, dialog och debatt driver ett evangelikalt perspektiv
- att förmedla impulser från och kontakter med den växande världsvida evangelikala gemenskapen

SEA:s teologiska bas utgörs av Lausannedeklarationen.

NOTER

1. Joseph Campbell, *The Power of Myth*. Red av Betty Sue Flowers. New York: Doubleday 1988, s 210.
 2. Don Lattin, Rediscovery of Gnostic Christianity. *San Francisco Chronicle*, 1 apr 1989, s A-4–5.
 3. Stephan A. Hoeller, Wandering Bishops. *Gnosis*, sommaren 1989, s 24.
 4. Ibid.
 5. The Gnostic Jung: An Interview with Stephan Hoeller. *The Quest*, sommaren 1989, s 85.
 6. C. G. Jung, *Psychological Types*. Princeton, NJ: Princeton University Press 1976, s 11.
 7. Gnosticism. *Critique*, jun-sep 1989, s 66.
 8. Elaine Pagels, *The Gnostic Gospels*. New York: Random House 1979, xxxv.
 9. Kurt Rudolph, *Gnosis: The Nature and History of Gnosticism*. San Francisco: Harper and Row 1987, s 57f.
 10. James M. Robinson, red, *The Nag Hammadi Library*. San Francisco: Harper and Row 1988), s 154.
 11. Robinson, 126.
 12. F. F. Bruce, *Jesus and Christian Origins Outside the New Testament*. Grand Rapids: Eerdmans 1974, s 112–113.
 13. Bentley Layton, *The Gnostic Scriptures*. Garden City, NY: Doubleday and Co., Inc. 1987, s 403.
 14. Pagels, s 124.
 15. Ibid, s 126.
 16. Christopher Farmer, An Interview with Gilles Quispel. *Gnosis*, sommaren 1989, s 28.
 17. Stephan A. Hoeller, Valentinus: A Gnostic for All Seasons. *Gnosis*, hösten/vintern 1985, s 24.
 18. Ibid, s 25.
 19. Robinson, s 265.
 20. Ibid, s 365.
 21. John Dart, *The Jesus of History and Heresy*. San Francisco: Harper and Row 1988, s 97.
 22. Robinson, s 41.
 23. Pagels, s 95.
 24. Robinson, s 56.
 25. Irenaeus, *Mot villolärorna*, 3.16.5.
 26. Ibid.
 27. Ibid, 3.18.5.
 28. Ibid, 3.18.2.
 29. Polykarpos brev, kap. 8 i *The Apostolic Fathers*. Red av A. Cleveland Coxe. Grand Rapids: Eerdmans 1987, s 35.
 30. Norman L. Geisler, I Believe... In the Resurrection of the Flesh. *Christian Research Journal*, sommaren 1989, s 21-22.
 31. Se Dart, s 60-74.
 32. Robinson, s 117.
 33. Ibid, s 132.
 34. Ibid, s 209.
 35. Ibid, s 210.
 36. Ibid, s 224–225.
 37. Irenaeus, 1.11.3.
 38. Ibid, 1.11.4.
 39. Ibid.
 40. PHEME PERKINS, Popularizing the Past. *Commonweal*, nov 1979, s 634.
 41. Kenneth Pitchford, The Good News About God. *Ms. Magazine*, apr 1980, s 32–35.
 42. Robinson, s 138.
 43. Se Thomas Athletens bok, i Robinson, s 205.
 44. Se Layton, s 17.
 45. F. F. Bruce, *The Canon of Scripture*. Downers Grove, IL: InterVarsity Press 1988, s 277.
- Övers. anm.: Flera av de verk som citeras i artikeln har någon gång översatts till svenska. Här har sådana befintliga översättningar använts till citaten från Campbell och Pagels samt Thomas-evangeliet. Övriga citat är egna översättningar.